

Conduct the events to end illiteracy in Uzbekistan (as an example of 1924–1928)

Rakhmonjon AKHMEDOV¹

Kokand State Pedagogical Institute

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 2023
Received in revised form
15 April 2023
Accepted 25 April 2023
Available online
15 May 2023

Keywords:

national-territorial
delimitation,
Uzbek SSR,
eradication of illiteracy,
literacy schools,
“Khudjum” movement,
women’s schools,
literacy level.

ABSTRACT

In this article, after the national-territorial disengagement, the establishment of measures to end illiteracy among the elderly population in the Uzbek SSR and its results are analyzed. Statistical data on the activity of schools for ending illiteracy established in the republic, the number of people involved in these schools, and their national composition in the period before the complete collectivization of agriculture are given.

2181-1415/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss3/S-pp112-120>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Ўзбекистонда саводсизликни тугатиш тадбирларининг ўтказилиши (1924–1928 йиллар мисолида)

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

миллий-худудий
чегаралаш,
Ўзбекистон ССР,
саводсизликни тугатиш,
саводсизликни тугатиш
мактаблари,
“Хужум” ҳаракати, аёллар
мактаблари,
саводхонлик даражаси.

Ушбу мақолада миллий-худудий чегараланишдан кейин Ўзбекистон ССРда катта ёшдаги аҳоли ўртасида саводсизликни тугатиш тадбирларининг йўлга қўйилиши ва унинг натижалари таҳлил этилган. Қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаштиришга қадар бўлган даврда республикада ташкил этилган саводсизликни тугатиш мактаблари фаолияти, бу мактабларга жалб этилганлар сони, уларнинг миллий таркиби бўйича статистик маълумотлар келтирилган.

¹ Teacher, Kokand State Pedagogical Institute.

Проведение мероприятий по ликвидации неграмотности в Узбекистане (на примере 1924–1928 гг.)

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

национально-территориальное размежевание, Узбекская ССР, ликвидация неграмотности, школы ликвидации неграмотности, движение «Худжум», женские школы, уровень грамотности.

В данной статье анализируются установление мер по ликвидации неграмотности среди пожилого населения в Узбекской ССР и ее итоги после национально-территориального размежевания. Приведены статистические данные о деятельности созданных в республике школ ликвидации неграмотности, численности занимающихся в этих школах и их национальном составе в период до полной коллективизации сельского хозяйства.

1924 йилнинг сентябрь-октябрь ойларида Ўрта Осиёдаги миллий-худудий чегараланиш СССР давлат ҳокимияти юқори органлари, шунингдек, Ўрта Осиё республикалари раҳбарияти томонидан қонунан расмийлашди. 1924 йил 18 ноябрда Туркистон АССР, Бухоро ССР ва Хоразм ССР Марказий Ижроия Қўмиталари махсус қўшма қарор қабул қилиб, ўз ваколатларини Ўзбекистон ССР Советларининг Таъсис қурултойига қадар иш кўрувчи, 31 октябрда ташкил этилган Ўзбекистон ССР Муваққат инқилобий комитетига топширди [1. Б. 306–308]. 1925 йил 13 февралда Бухорода иш бошлаган ЎзССР Советларининг I съезди 17 февраль куни “Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг ташкил топиши тўғрисидаги декларация”ни қабул қилди. Декларация ЎзССР ташкил топганлигини қонунан расмийлаштирди ва ЎзССРнинг ихтиёрий равишда СССР таркибига кирганлигини эълон қилди [2. Б. 298].

Миллий-худудий чегаралаш натижасида 8 миллион 131 минг 62 кишидан иборат Ўрта Осиё аҳолисида 3 миллион 963 минг 285 киши Ўзбекистон ССР таркибига кирди [3. Б. 150]. 1925 йилда Ўзбекистон ССРда маъмурий бирлик жорий этилиб, 7 та област (Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Зарафшон, Сурхондарё, Қашқадарё ва Хоразм)га бўлинди [4].

Ўрта Осиёда ўтказилган миллий худудий чегараланишга қадар Туркистон АССРда саводсизликни тугатиш ишлари у қадар кенг оммалашмади, бу жараён секинлик билан борди. Чунончи, 1924 йилгача Туркистон Республикасида бор-йўғи 447 та саводсизликни тугатиш мактаблари ташкил этилган эди. Ўрта Осиёда миллий давлат чегараланиши ўтказилганидан кейин ташкил топган Ўзбекистон ССРда саводсизликни тугатиш ишлари янгича тартибда йўлга қўйилди. Яъни 1925–1926 йилларда Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Совети (ХКС) ҳузуридаги Саводсизликни тугатиш бўйича фавқулодда комиссияси асосий эътиборни Касаба уюшмалари ва “Қўшчи” иттифоқи аъзолари ўртасида саводсизликни тугатишга қаратган. Бунинг учун Фавқулодда комиссия томонидан 400 та янги мактаб ташкил этиш кўзда тутилиб, улардан 130 таси Тошкент областида, 100 таси Фарғона областида, 50 таси Зарафшон областида, 75 таси Самарқанд областида, 20 таси Хоразмда, 10 таси Қашқадарёда, 10 таси Сурхондарёда, 5 таси Конимех районида очилиши мўлжалланган [5. Б. 15]. Бу мактабларнинг барчаси касбий –

ишлаб чиқариш муассасаларига йўналтирилиши шарт эди. Айни пайтда касаба уюшмалари ўз маблағлари ҳисобидан республика бўйича яна 200 та саводсизликни тугатиш мактабларини ташкил этиши лозим эди. Ўзбекистон ССР Вақф бошқармаси ҳам ўз маблағлари ҳисобидан саводсизликни тугатиш мактабларини очиши, жумладан Фарғона областида 25 та, Тошкент областида 32 та мактаб ташкил бўлиши кўзда тутилган [5. Б. 15].

Самарқанд област Сийёсий маърифат уюшмаси (Политпросвет)нинг 1924–1925 ўқув йили октябрь-март ойларида саводсизликни тугатиш тадбирлари режасига кўра, мазкур ўқув йилида вилоятда маҳаллий бюджетлар ҳисобидан 135 та, давлат бюджети ҳисобидан 75 та, “Қўшчи” иттифоқи маблағлари ҳисобидан 35 та, вилоятдаги касаба уюшмалари маблағлари ҳисобидан 20 та, жами 266 та саводсизликни тугатиш мактаблари ташкил этиш кўзда тутилган. Ушбу саводсизликни тугатиш мактаблари энг камида 6500 нафар саводсизларни ўзида қамраб олиши лозим эди [6. Б. 83].

1926 йилдан аёллар учун ҳам саводсизликни тугатиш мактабларини ташкил этиш, мавжуд мактаблар тармоғини кенгайтириш учун қизил чойхоналар, ташкилот ва муассасалардаги клублар, қизил бурчаклардан кенг фойдаланиш тавсия этилган. Қизил чойхона, клуб, қизил бурчакларда қуйи саводлилар учун тўғараклар ташкил қилиш мақсадга мувофиқлиги кўрсатилган.

Саводсизликни тугатиш бўйича республика фавқулодда комиссияси 1926 йилда қуйи саводлилар учун ҳам мактаблар тармоғини яратиш, бунинг учун Тошкент ва Фарғона областларида 6 тадан, Самарқандда 5 та, Зарафшонда 4 та, Хоразм, Сурхондарё ва Қашқадарёда 3 тадан қуйи саводлилар мактабларини ташкил этиш, областларда очиладиган мактабларнинг 1 таси аёллар учун ташкил этилишини тавсия этган [7. Б. 17].

Миллий-худудий чегараланишдан кейин Ўзбекистон ССРда саводсизликни тугатиш ишлари ҳам миқдор жиҳатдан, ҳам сифат жиҳатдан жадал ривожлана бошлади. Буни шундан ҳам билса бўладики, 1924–1925 ўқув йилидан 1927–1928 ўқув йилига қадар Ўзбекистон ССРда саводсизликни тугатиш пунктлари тармоғи 1005 тадан 1712 тага етди, уларда ўқиётганлар сони 33835 нафардан 51360 нафарга кўтарилди [8. Б.234]. Лекин бунга қарамай, республикада аҳолининг саводхонлик даражаси ҳануз паст эди. 1926 йилдаги аҳолини рўйхатга олиш натижаларига кўра, Ўзбекистон ССРда 15 ёшдан 40 ёшгача бўлган аҳолининг саводхонлик даражаси 13,1 фоиз, жумладан. эркалар ўртасидаги саводхонлик 17,7 фоиз, аёллар ўртасидаги саводхонлик 8,1 фоиз эди [9. Б. 288]. Ўзбекистон қишлоқ жойларида саводхонлик даражаси 2,88 фоиз бўлиб, шундан эркалар ўртасида 4,3 фоиз, аёллар ўртасида 0,87 фоиз бўлган [9. Б. 290].

Миллий-худудий чегараланишдан кейинги илк йилларда ҳам Ўзбекистон ССРда саводсизликни тугатишнинг ташкилий жиҳатлари аввалги усуллар бўйича олиб борилди. Туркистон АССРда саводсизликни тугатиш ишлари даставвал “Қўшчи” иттифоқи ва касаба уюшмалари аъзолари ўртасида йўлга қўйилган бўлиб, 1925–1926 ўқув йилида саводсизликни тугатиш курсларида 4638 нафар касаба уюшмалари аъзолари ўқиган бўлса, 1926–1927 ўқув йилида уларнинг сони 13705 нафарга етган. 1926–1927 ўқув йилида “Қўшчи” иттифоқи аъзоларидан 13190 нафари саводсизликни тугатиш мактабларида ўқиган. Мазкур йилларда саводсизликни тугатиш ишлари ҳарбий хизмат ёшидаги эркалар ўртасида

нисбатан самарали йўлга қўйилган, яъни саводсизликни тугатиш мактабларига жалб этилганларнинг 50 фоизини 20-22 ёшли эркаклар ташкил қилган. Аёллар ўртасида саводхонлик даражаси паст бўлиб, шаҳарларда аёлларнинг 19,4 фоизи, қишлоқларда эса фақат 0,87 фоизи саводли бўлган. Аёлларни савод чиқариш пунктларига жалб этиш даражаси ҳам паст бўлиб, 1926–1927 ўқув йилида саводсизликни тугатиш пунктларида жами 4603 нафар аёл ўқиган [10. Б. 18]. 1924 йил 1 декабрдаги маълумотга кўра, бу даврга қадар Ўзбекистон ССРнинг 13 та шаҳар, уезд ва районларида ўзбек аёллари учун 36 та саводсизликни тугатиш мактаблари ташкил этилган ва уларда 2758 нафар хотин-қизлар таълим олган [11. Б. 44–45]. Бундан ташқари, Тошкентнинг Эски шаҳар қисмида ва Бухорода ўзбек қизлари учун мактаб-интернат ҳам ташкил қилинган бўлиб, уларда 240 нафар қизлар ўқиган. Сиёсий маърифат тармоқлари орқали хотин-қизлар учун ташкил этилган 51 та саводсизликни тугатиш мактабларида 1200 нафар аёллар савод чиқаришга жалб этилган. 1924 йил охирларида Ўзбекистон ССР шаҳар ва қишлоқларида давлат бюджети ҳисобидан хотин-қизлар саводини чиқаришга мўлжалланган яна 30 та янги мактаблар ташкил этиш ва уларда 900 нафар хотин-қизларни қамраб олиш режалаштирилган [11. Б. 44–45].

Ўзбекистоннинг қишлоқ жойларида хотин-қизлар ўртасида саводсизликни тугатиш ишларида қийинчиликлар учраб турган. Бу ҳолат ўша давр расмий ҳужжатларида маҳаллий аҳолининг миллий менталитети билан боғланган. Яъни, аёлларнинг амалда ҳуқуқсизлиги, ижтимоий қолоқлик, маънавий ҳаётда диннинг таъсири жуда юқори эдики, булар сабаб аёлларнинг саводсизликни тугатиш мактабларига жалб этилиш даражаси жуда паст эди. 1926–1927 ўқув йилида саводсизликни тугатиш мактабларида ўқиган 36930 кишидан фақат 4603 нафари аёллар бўлган. Маҳаллий хотин-қизлардан ўқитувчиларнинг жуда озлиги ҳам аёлларнинг саводсизликни тугатиш мактабларига тортилишига тўсқинлик қилаётган сабаблардан бири эди. Шунинг учун ҳам яқин йилларда аёлларнинг мустақил савод чиқариш пунктларини ташкил этиш ва уларга шаҳар ва қишлоқлардан паранжи ташлаган фаол аёлларни жалб этиш режалаштирилган. Шу орқали маҳаллий хотин-қизлардан ўқитувчиларни кўпайтириш кўзда тутилган [10. Б. 20].

Туб жой аҳоли вакиллари, аксарият қишлоқ аҳолиси совет ҳокимиятининг ёппасига саводсизликни тугатиш сиёсатига қарши бўлмаса ҳам, ўз хотин-қизларини саводсизликни тугатиш курсларига (курслар фақат хотин-қизлар учун очилган бўлса ҳам) юборишга иккиланар эдилар. Қолаверса, кўриб ўтилаётган йилларда Ўзбекистон ССРнинг айрим ҳудудларида, хусусан, Фарғона водийси ҳудудларида совет ҳокимияти тўла қарор топмаган, аҳолининг кўпчилик қисми яшаётган қишлоқ жойларида большевиклар ҳокимиятининг таъсири ҳали-ҳануз заиф эди.

Қуйидаги жадвалда 1924–1925 ўқув йилидан 1927–1928 ўқув йилигача республикада ташкил этилган саводсизликни тугатиш мактаблари динамикаси акс этган:

1924–1928 йилларда Ўзбекистон ССРда саводсизликни тугатиш мактаблари сони тўғрисида маълумот [10. Б. 23].

Ўқув йиллари	Саводсизликни тугатиш мактаблари сони				
	Давлат бюджетидаги	Маҳаллий бюджетдаги	Жамоат ташкilotлари ва қишлоқлар маблағига очилган	Жами мактаблар	Ўқувчилар сони
1924/25	205	398	402	1005	33835
1925/26	130	730	551	1411	38576
1926/27	28	894	402	1364	36930
1927/28	йўқ	1282	430	1712	51360

Маълумотлардан кўриниб турганидек, 1924-1928 йиллар мобайнида республикада саводсизликни тугатиш мактаблари сони 1005 тадан 1712 тага кўпайган, мактаблардаги ўқувчилар сони ҳам 33835 нафардан 51360 нафарга етган. Эътиборли жиҳати, ўтган йиллар давомида давлат бюджети маблағларидан молиялаштириладиган саводсизликни тугатиш мактаблари сони тобора қисқариб борган. Яъни, 1924–1925 ўқув йилида бундай мактаблар 205 та бўлган бўлса, 1927–1928 ўқув йилида давлат бюджети ҳисобидан биронта ҳам мактаб ташкил этилмаган.

Ўзбекистонда қишлоқ мактаблари сони ҳам тезлик билан ўсиб борди. 1928–1929 ўқув йилида Ўзбекистон қишлоқларида 1880 та бошланғич, 83 та тўлиқсиз ўрта ва 1 та ўрта мактаб фаолият олиб борди, бу мактабларда 83839 нафар қишлоқ ёшлари таълим олди. 1925 йилдан 1928 йилгача Ўзбекистонда қишлоқ мактаблари сони 2,9 баробарга кўпайиб, мактабларда ўқиётган ўқувчилар сони 167,0 минг кишига етди [12. Б. 12].

1926 йилдаги аҳолини рўйхатга олиш натижаларига кўра, СССР бўйича 9 ва ундан юқори ёшдаги аҳолининг саводхонлик даражаси 51,1 фоизни (шаҳарларда 76,3 фоиз, қишлоқларда 45,2 фоиз) ташкил қилган. Бу кўрсаткич Ўзбекистон ССР бўйича 10,6 фоиз (шаҳарларда 36,0, қишлоқларда 3,2 фоиз) бўлган. Республика аҳолиси саводхонлик даражасини алоҳида областлар кесимида таҳлил этадиган бўлсак, бу борадаги энг юқори кўрсаткич 32,0 фоиз Тошкент областига тегишли бўлиб, област шаҳарларида аҳоли саводхонлиги 51,8 фоиз, қишлоқларда эса 10,7 фоиз бўлган. Фарғона областининг умумий кўрсаткичи 7,8 фоиз бўлиб, 1926 йилда Фарғона области шаҳарларида катта ёшдаги аҳолининг саводхонлиги 23,2 фоиз (жумладан эркалар 31,7 фоиз, аёллар 13,8 фоиз), қишлоқларда эса 3,3 фоизни (жумладан эркалар 5,4 фоиз, аёллар 0,8 фоиз) ташкил қилди. Шаҳарларда яшовчи катта ёшдагилар саводхонлиги бўйича Фарғона области республикадаги энг паст кўрсаткичга эга бўлган бўлса, қишлоқ аҳолиси бўйича эса Тошкент областидан кейинги ўринда турган [13. Б. 41–42; 43–47].

Фарғона области шаҳарларида саводхонлик фоизининг нисбатан пастлиги шу билан изоҳланадики, кўрсаткичлар фоиз ҳисобида берилган бўлиб, областда шаҳарлар нисбатан кўп ва улардаги аҳоли сони ҳам бошқа областларга қараганда анча салмоқли бўлган. Бунга кўра, Фарғона области шаҳарларида катта ёшли саводдилар сони бошқа областларга нисбатан (Тошкент шаҳри мустасно) анча кўп бўлгани ҳолда, шаҳарларнинг умумий аҳолиси сонига нисбатан олганда паст фоизларни кўрсатмоқда. Бошқа бир томондан эса, аҳоли рўйхати олинган 1926 йилга қадар ҳам Фарғона областининг айрим ҳудудларида совет ҳокимияти тўла қарор топмаган, бу минтақада советларга қарши қуролли қаршилик ҳаракати

давом этаётгани учун ҳам совет ҳокимиятининг катта ёшдагилар ўртасидаги саводсизликни тугатиш сиёсати водийнинг барча ҳудудларида кенг ёйилмаган эди. Қишлоқ жойлардаги саводхонлик даражасининг бошқа областларга нисбатан юқорилиги эса, Фарғона водийси қишлоқ аҳолиси ўртасида аввалдан мавжуд бўлиб келган юқори саводхонлик билан боғлиқ эди. Чунки, Фарғона водийси ҳудудларида хонликлар даврида ҳам, Россия империяси мустамлакачилиги даврида ҳам миллий мактаб (қизлар учун отинойи мактаблари) ва мадрасалар тизими анча кенг тараққий этганлиги маълум.

Умуман, 1926 йилдаги аҳолини рўйхатга олиш натижалари Ўзбекистон ССР аҳолисининг ижтимоий ҳолати, хусусан, уларнинг саводлилиқ даражасини ҳам яққол кўрсатиб бердики, бу борадаги натижалар умумиттифоқ ўртача кўрсаткичларидан паст бўлиб, ҳолат республика раҳбариятини бу масаладаги ишларни авж олдириш, катта ёшли аҳолини саводли қилиш тадбирларини режали асосда, янгича усулларни татбиқ этиш орқали йўлга қўйишга ундади.

1926–1927 йилларда саводсизликни тугатиш суръати ўсиб, бу борадаги тадбирлар кенгайганига қарамай, умумий ҳолат барибир қониқарсиз эди. Чунки, бу даврда ҳам аҳолининг нисбатан уюшган қатламлари – касаба уюшмалар, “Қўшчи” иттифоқи аъзолари, партия ва комсомол аъзолари саводсизликни тугатиш тадбирларига тўлиқ тортилмаган эди. Бунинг сабаби аввало, саводсизликни тугатиш моддий базасининг пастлиги бўлса, бошқа томондан кенг қамровли бу тадбирга масъул бўлган ташкилот ва муассасалар, шунингдек, партия-совет органлари фаолиятининг сустлиги билан изоҳланади. Жамоат ташкилотларининг саводсизликни тугатиш ишларидаги иштироки 1925 йилдан эътиборан қисқариб борган, 1925–1926 ўқув йилида жамоат ташкилотлари 551 та саводсизликни тугатиш пунктларини моддий жиҳатдан таъминлаган бўлса, 1927–1928 ўқув йилида бу миқдор 430 тани ташкил қилди. Ушбу йилда Ўзбекистон комсомоли аъзоларидан фақат 30 фоизининг саводсиз бўлгани эътиборга олинса, бу ташкилотнинг саводсизликни тугатиш ишларидаги иштироки анча паст бўлганини кўрсатади [14. Б. 176–177]. Умуман, Ўзбекистонда саводсизликни тугатиш тадбирларини авж олдириш учун аввало партия-совет органлари, комсомол, касаба уюшмалари каби жамоат ташкилотлари фаолиятни кучайтириш зарур эди.

Маҳаллий ижроия комитетлари ва халқ маорифи бўлимларининг саводсизликни тугатишга бўлган эътибори ҳам талаб даражасида эмасди. Саводсизликни тугатиш мактабларини ташкил этиш ва жараёни йўлга қўйишнинг қатъий режалари аксарият жойларда мавжуд эмасди. Саводсизликни тугатиш бўйича фавқулодда комиссиянинг бошқарув аппаратида инструкторлар ва методистлар етарли бўлмаган. Ижроия комитетларида ҳам саводсизликни тугатиш бўйича доимий раҳбарлар йўқлиги боис, директив кўрсатмаларнинг бажарилишини назорат қилиб бориш йўлга қўйилмаган [14. Б. 177].

Саводсизликни тугатиш мақсадлари учун пул маблағлари ажратилиши Ўзбекистон ССРда йил сайин ошиб борган: 1925–1926 ўқув йилида 228145 рубл, 1927–1928 ўқув йилида эса 438156 рубл маблағ ажратилган. Лекин, бу мақсад учун ажратилаётган маблағларнинг ошиб бориши етарли бўлмай, улар саводсизликни тугатиш мактаблари сонини эҳтиёж даражасида кўпайтириш имконини бермас эди. Ўзбекистон ССРда ўқитиш ҳаражатларининг бошқа республикаларга нисбатан паст

белгиланганлиги ҳам муаммолардан бири эди. Республикада битта саводсизни саводли қилиш ҳаражатлари 16 рубл 50 тийин миқдорида белгиланган бўлиб, бошқа республикаларда бу миқдор 30 рубл ва ундан ҳам кўпроқ эди [15. Б. 77–78].

Амалдаги тизимда саводсизликни тугатиш курсларида савод чиқарганлар курсда олган билимини тезда йўқотган ва яна саводсиз бўлиб қолган. Шу боисдан ҳам саводсизликни тугатиш курсларида олинган дастлабки билимни мустаҳкамловчи методларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш зарур бўлган. Бундай тадбирлар сирасига қуйи (чала) саводлилар мактаби, қуйи саводлилар учун оммабоп газеталар ва брошюралар нашр этиш, қуйи саводлилар ўртасида ўз-ўзини саводли қилиш тадбирларини ташкил этиш тавсия этилган. Бу давргача қуйи саводлилар мактаблари кенг ривожланмаган, 1928 йилда фақат 50 та шундай мактаблар бўлган, холос. Ўзбекистон шароитида бу каби мактаблар тармоғини кенгайтириш, саводсизликни тугатиш мактабларида эса ўқув даврини узайтириш зарур бўлган [10. Б. 20]. Айни пайтда шаҳарларда ишчилар ва аёллар ўртасида ёз мавсумида қўшимча саводсизликни тугатиш курсларини ташкил этиш, саводсизларни ўқитиш учун зарур дарслик ва ўқув қўлланмаларни етарли миқдорда нашр этишни йўлга қўйиш каби тадбирлар белгиланган [10. Б. 20].

1927 йилда совет мамлакатада катта ёшдаги барча эркакларнинг 43 фоизи, аёлларнинг қарийб 70 фоизи саводсиз эди. ВКП(б)нинг XV съезди (1927 йил 2–19 декабрь) бутун мамлакатда маданий қурилишга, шу жумладан саводсизликни тугатишга алоҳида эътибор қаратди, бу масалага доир бир қатор қарор ва резолюциялар қабул қилинди [16. Б. 182]. Ўзбекистонда аҳолининг саводхонлик даражаси Совет Иттифоқидаги ўртача даражадан ҳам паст эди. Ваҳоланки, республикада тобора ривожланиб бораётган саноат қурилиши, қишлоқ хўжалигининг жадал кооперациялашуви биринчи навбатда саводли ишчи-ходимларнигина эмас, балки махсус билимга эга бўлган кишиларни ҳам тақазо этарди.

Ўзбекистонда 1927 йилда большевиклар томонидан шошма-шошарлик билан авж олдирилган “Хужум” ҳаракати бир қатор фожиаларга сабаб бўлди. Лекин, бу ҳаракат хотин-қизлар саводхонлигини кўтаришда ижобий аҳамиятга ҳам эга бўлди. Жумладан, 1927 йилнинг ўрталаридаёқ республика бўйича 100 мингдан ортиқ хотин-қизлар паранжисини ташлади, улар учун 120 та саводсизликни тугатиш мактаблари ташкил этилди. Бу мактаблар ўзида 5 мингдан зиёд фаол хотин-қизларни бирлаштирган эди [17].

Кўриб ўтиладиган йилларда Ўзбекистондаги оз сонли миллатлар ўртасидаги саводхонлик даражаси ҳақида гапирганда уларнинг саводхонлиги тубжой аҳолига нисбатан пастроқ бўлган. Чунки, республикадаги ўзбеклардан бошқа миллатларнинг саводини чиқариш учун бу тилларда дарс ўтувчи ўқитувчилар ҳам кам бўлган. Шу сабабли ҳам, саводсизликни тугатиш бўйича яқин йилларда тубжой миллат учун қандай чора-тадбирлар кўрилса, оз сонли миллатлар учун ҳам шундай тадбирлар кўриш лозим бўлган. Бунинг учун оз сонли миллатлар тилларида дарс ўтувчи ўқитувчилар тайёрлашни кўпайтириш, дарслик ва ўқув қўлланмалар нашр этиш, бу тилларда дарс ўтиладиган мактаблар тармоғини кенгайтириш зарур бўлган [18. Б. 222].

Қуйидаги жадвалда Ўзбекистон ССРда истиқомат қилаётган турли миллатлар катта ёшдагиларининг (14 ёшдан 40 ёшгача) саводхонлик даражаси ҳақида маълумот келтирилган.

ЎзССРнинг 14 ёшдан 40 ёшгача бўлган аҳолиси ўртасидаги саводхонлик даражаси (1926 йил аҳоли рўйхати маълумотлари бўйича) [19. Б. 88, 94, 122].

Миллати	Жинси	Жами аҳоли	Саводлилар	Саводлилик фоизи
Ўзбеклар	эркак аёл	770522 704427	73385 9944	9,5 1,4
Тожиқлар	эркак аёл	80844 72859	8092 843	10 1,1
Қирғизлар	эркак аёл	21084 18450	1255 59	5,9 0,3
Қозоқлар	эркак аёл	25417 23755	2230 141	8,7 0,6
Руслар	эркак аёл	71671 66640	67009 49961	93,4 75
Бошқа тубжой аҳоли	эркак аёл	60296 52676	5734 618	9,5 1,3
Бошқа келгинди аҳоли	эркак аёл	39520 38017	30897 16989	79,8 43
ЎзССР бўйича:	эркак аёл	1069853 966864	189633 78635	17,7 8,1
		2036717	268268	13,1%

Жадвалдаги маълумотларни эркак ва аёллар жамланмаси ҳолида таҳлил этиш кўрсатадики, 1926 йилда Ўзбекистон ССР бўйича 14 ёшдан 40 ёшгача бўлган аҳолининг 13,1 фоизи саводли бўлган. Алоҳида миллатлар бўйича эса энг юқори кўрсаткич русларга тегишли бўлиб, уларнинг 84,5 фоизи саводли бўлган. Саводхонлик даражаси бўйича кейинги ўринларда бошқа келгинди халқлар – 61,7 фоизни, тожиқлар – 5,8 фоизни, ўзбеклар – 5,6 фоизни, қозоқлар – 4,8 фоизни, қирғизлар – 3,3 фоизни, бошқа тубжой халқлар – 5,6 фоизни ташкил қилган.

Умуман, 1920-йилларнинг иккинчи ярмида Ўзбекистоннинг қишлоқ жойларида катта ёшдаги аҳолини ўқитиш билан боғлиқ вазият жуда мураккаб эди. Қишлоқ жойларда саводсизликни тугатиш жараёнига тўсқинлик қилган кўплаб омиллар – моддий маблағлар ва ўқитувчилар етишмаслиги 1920-йилларнинг иккинчи ярмида ҳам яққол кўзга ташланди. Бундан ташқари, саводсизликни тугатиш мактабларининг аксарият жойларда мавсумий равишда ташкил этилиши, қишлоқ хўжалик ишлари қизғин палласида мактаблар фаолиятининг тўхтаб қолиши, мактаблар ишининг қониқарсиз йўлга қўйилишига ҳамда таълим сифатининг паст бўлишига олиб келган эди. Моддий ресурслар етишмаслиги шароитида совет ҳукумати оз маблағлар сарфлаш ва ўта қисқа муддатларда “саводсизликка қарши кескин кураш” усулида саводсизликка барҳам беришни мўлжаллаган эди. Лекин, оммавий кампания шаклида бошланган бу тадбир зарур маблағлар ҳамда мутахасис кадрлар етишмаслиги оқибатида кутилган натижаларни бермади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Биринчи китоб. Ўзбекистон 1917–1939 йилларда. Масъул муҳаррирлар Р. Абдуллаев, М. Раҳимов, Қ. Ражабов. – Тошкент: O‘zbekiston, 2019. – 560 б.

2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Тузувчилар: М. Жўраев, Р. Нуруллин, С. Камолов ва бошқ. – Тошкент: Шарқ, 2000. – 688 б.
3. Турсунов Х.Т. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг барпо этилиши. – Тошкент: ЎзССР ФА нашриёти, 1958. – 276 б.
4. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Административное деление Узбекской ССР](https://ru.wikipedia.org/wiki/Административное_деление_Узбекской_ССР)
5. Фарғона вилоят давлат архиви, 83-фонд, 1-рўйхат, 190-иш.
6. Ўзбекистон Миллий архиви (Ўз МА), Р-34-фонд, 1-рўйхат, 2006-иш.
7. Ўз МА, Р.94-фонд, 1-рўйхат, 242-иш.
8. Ўз МА, Р.94-фонд, 1-рўйхат, 254-иш.
9. Материалы Всесоюзной переписи населения 1926 г. в Узбекской ССР. Вып. 1. Поселенные итоги. – Самарканд: Издание ЦСУ УзССР, 1927.
10. Фарғона ВДА, 131-фонд, 1-рўйхат, 260-иш.
11. Ўз МА, Р-34-фонд, 1-рўйхат, 2580-иш.
12. Народное образование в Узбекистане за 25 лет. – Ташкент, 1949.
13. Всесоюзная перепись населения 1939 года: Основные итоги. Под ред. Ю.А. Полякова. – Москва: Наука, 1992.
14. Коммунистическая партия Узбекистана в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК (1925-1986). В 4-х томах. Том 1. 1925-1937 гг. – Ташкент: Узбекистан, 1987.
15. Ўз МА, Р.94-фонд, 5-рўйхат, 68-иш.
16. История крестьянства СССР. История Советского крестьянства. В 5 томах. Том 2. Советское крестьянство в период социалистической реконструкции народного хозяйства. Конец 1927 – 1937. – Москва: Наука, 1986.
17. Правда Востока, 19 августа 1927 года.
18. Подготовка условий сплошной коллективизации в Узбекистане (1927–1929). Сборник документов. Под ред. О.Б. Джамалова. Сост.: И.А. Алимов, Г.Л.Дмитриев, А.Ю.Ибрагимова. – Ташкент: Изд. АН УзССР, 1961.
19. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том XV. Узбекская ССР. Отдель I. Народность, родной язык, возраст, грамотность. – Москва: Изд. ЦСУ СССР, 1928.